

TRADUCERI

IMMANUEL KANT

ÎNCERCARE DE A INTRODUCE ÎN FILOSOFIE CONCEPTUL DE MĂRIMI NEGATIVE*

CUVÂNT ÎNAINTE

Întrebuintarea care se poate da matematicii în filosofie constă sau în imitarea metodei ei, sau în aplicarea efectivă a propozițiilor ei la obiecte ale filosofiei. Marele avantaj care s-a promis că ar fi tras din cea dintâi manieră nu pare să fi fost până acum de vreo utilitate; din invidie față de geometrie, filosofia a decorat propozițiile ei cu titluri pompoase și promițătoare, dar care încetul cu încetul s-au degradat; căci nu s-a ținut seamă de faptul că nu se face să te porți în mod trufaș în împrejurări obișnuite, și că supărătorul „*non liquet*” nu a vrut să cedeze în niciun fel acestei întregi ceremonii.

Dimpotrivă, cea de-a doua utilizare a fost cu atât mai fecundă pentru ramurile filosofiei cu care a venit în atingere, cu cât a aplicat în folosul ei teoriile matematicii, ridicându-se la o înălțime la care altfel nu ar fi putut avea nicio pretenție. Dar dacă și aceasta privește numai știința naturii, nu ar trebui cumva atașată și filosofiei logica evenimentelor imprevizibile? În ceea ce privește metafizica, această știință, în loc de a face pentru ea, utile unele concepte și teorii ale matematicii, ea s-a înarmat mai degrabă împotriva lor, și, acolo unde ar fi putut să preia fundamente sigure, ca să-și întemeieze pe ele reflecțiile, o vedem străduindu-se să facă din conceptele matematicii nimic altceva decât ficțiuni subtile, care, în afara domeniului lor, au în sine puțină consistență. Se poate ușor ghici de care parte va fi avantajul în conflictul celor două științe, dintre care una le întrecere în certitudine și claritate pe toate, pe când cealaltă se străduiește înainte de toate să ajungă acolo.

Metafizica caută, de pildă, să găsească natura spațiului și rațiunea supremă care să-i permită să înțeleagă posibilitatea acestuia. Aici nimic nu ar fi mai profitabil pentru ea, decât să preia date sigur demonstrate, ca să le pună drept fundament în considerațiile sale. Acesteia, geometria îi oferă câteva elemente care privesc proprietățile generale ale spațiului, de exemplu, faptul că spațiul nu constă din simple părți; numai că aici nu se ține seama de situație, și se pune bază pe conștiința ambiguă a acestui concept, întrucât este gândit într-un fel cu totul abstract.

* Imm. Kant, *Versuch den Begriff der negativen Größen in die Weltweisheit einzuführen*, în: KANTS-WERKE, Akademie-Textausgabe, II: *Vorkritische Schriften (1757–1777)*, de Gruyter, Berlin/New York, 1968, p. 165–188 (secțiunile I–II).

Cum speculația după acest procedeu nu poate concorda cu propozițiile matematicii, se caută a salva conceptul său artificial prin blamul care se aduce acestei științe, ca și cum conceptele care îi stau ca fundament nu ar fi deduse din natura adevărată a spațiului, ci doar arbitrar inventate. Studiul matematic al mișcării, legat cu cunoașterea spațiului, pune la îndemână astfel numeroase date, care permit considerațiilor metafizice despre timp să se mențină pe făgașul adevărului. Celebrul domn *Euler* a dat aici, între altele, un anumit prilej^{*}, numai că, trebuie spus, a te opri la abstracții obscure și dificil de examinat pare mai comod decât a intra în legătură cu o știință care ia parte numai la examinări (*Einsichten*) inteligibile și evidente.

Conceptul de infinit mic, asupra căruia matematica revine adesea, este aruncat cu o insolentă nemărginită, ca și cum ar fi un pur produs al imaginației, în loc de a se presupune că nu avem încă o cunoaștere suficientă ca să purtăm o judecată asupra lui. Natura însăși pare, totuși, să ne pună la îndemână dovezi, deloc obscure, că acest concept este cât se poate de adevărat. Căci dacă există forțe care acționează continuu, prin aceasta un anumit timp, pentru a produce mișcărilor, cum, după toate aparențele, este greutatea, atunci forța pe care aceasta o exercită în momentul inițial al mișcării sau în repaus trebuie să fie infinit de mică în raport cu energia pe care ea o comunică într-un timp determinat. E greu, o mărturisesc, de pătruns în natura acestui concept; dar această dificultate poate, în orice caz, să legitimizeze numai prudența prezumțiilor nesigure, dar nu și să justifice afirmarea unei imposibilități.

Mi-am propus să examinez acum un concept suficient de cunoscut în matematică, dar care filosofiei îi este încă străin, în raportul lui cu aceasta din urmă. Aceste considerații nu sunt decât mici începuturi, cum se întâmplă de obicei atunci când se vrea a deschide noi orizonturi; ele singure pot totuși să angajeze consecințe importante. Ca urmare a neglijării acestui concept de mărimi negative au luat naștere în filosofie o mulțime de erori ori de false interpretări ale gândirii altora. Dacă, de exemplu, domnul *Crusius*^{*} ar fi binevoit să ia cunoștință de semnificația matematică a acestui concept, el nu ar fi găsit falsă, până la a se mira de aceasta, comparația făcută de Newton, între forța de atracție, care, atunci când distanța crește, fără să părăsească totuși apropierea corpului, se degradează puțin

^{*} *Histoire de l'Acad. Royale des sc. et belles lettres*, l'ann. 1748 (nota autorului). Leonard *Euler* (Basel, 1707 – St. Petersburg, 1783) este cunoscut prin următoarele opere principale: *Nouă teorie a luminii* (1746); *Introducere la analiza infiniților mici* (1748); *Instituii ale calculului diferențial și integral* (1755–1770); *Scrisori către o Prințesă a Germaniei despre câteva subiecte ale fizicii și filosofiei* (1768–1772). Scrierea care se are în vedere aici este intitulată: *Reflecții asupra spațiului și timpului* (Nota trad.)

^{*} *Crusius Naturl. 20. Theil*, § 295 (nota autorului). Christian August *Crusius* (1715, Leuna – 1775, Leipzig) unul dintre cei mai importanți adversari ai lui Chr. Wolf (urmas al teoriilor lui Leibniz) a respins teoria armoniei prestabilite și a susținut că nu orice acțiune decurge cu necesitate din cauzele sale; de asemenea a pus în evidență limitele metodei matematice în aplicarea ei la obiecte reale. Scrieri principale: *Calea către certitudinea și siguranța cunoașterii umane* (1747); *Opuscula philosophico-theologica* (1750) (nota trad.).

câte puțin în forță de repulsie; la fel cu seriile în care mărimile negative încep, acolo unde cele pozitive sfârșesc. Căci mărimile negative nu sunt negații de mărimi, așa cum analogia expresiei a permis să se presupună, ci, dimpotrivă, sunt ceva cu adevărat pozitiv în sine, care este opus numai la cealaltă mărime pozitivă. Și astfel atracția negativă nu este, cum s-a considerat până acum, repaosul, ci adevărata repulsie.

Revin însă la studiul în cauză, ca să arăt ce rezultate ar putea să aibă în filosofie aplicarea acestui concept.

Conceptul de mărimi negative a fost de mult timp în uz în matematică, unde s-a relevat ca unul de extremă importanță. Totuși, reprezentarea pe care și-au făcut-o cei mai mulți despre acesta, și explicația care i s-a dat, este stranie și contradictorie; cu toate că asupra aplicării nu s-a întâlnit nicio inexactitate, căci regulile particulare au luat locul definiției și i-au asigurat întrebuințarea; dar ceea ce în judecata asupra naturii acestui concept abstract ar putea să fie greșit, rămâne inactiv, și nu a avut nicio consecință. Nimeni nu a arătat poate mai clar, și cu mai multă certitudine, ce s-a înțeles prin mărimi negative, decât faimosul profesor *Kästner*^{*}, care cunoaște arta de a face totul precis, inteligibil și agreabil. Reproșul pe care, cu această ocazie, îl face unui filosof funciarmente abstract privind mania de a diviza este mult mai general decât ne pare și s-ar putea interpreta ca o invitație la probarea pretensei perspicacității a anumitor gânditori de a examina un concept veritabil și utilizabil, căruia matematica i-a asigurat deja justetea, dar care este un caz în care falsa metafizică se sustrage voluntar de la această probă: căci un non-sens savant ne poate da aici destul de ușor, ca de obicei, iluzia solidității. Întrucât urmăresc să păstrez pentru filosofie un concept aici încă neîntrebuințat, deși absolut necesar, îmi doresc să nu am alți judecători decât unii de felul acelor spirite așa de penetrante ca al aceluia care a inspirat acest studiu. Căci inteligențele metafizice de o penetrație mai desăvârșită s-ar putea să fie foarte inexperimentate pentru a-și imagina că s-a putut adăuga ceva la înțelepciunea lor sau s-a putut reține ceva din înfumurarea lor.

PRIMA SECȚIUNE

LĂMURIRI PRIVIND CONCEPTUL DE MĂRIMI NEGATIVE ÎN GENERAL

Două lucruri sunt opuse unul altuia atunci când faptul de a pune pe unul suprimă pe celălalt. Această opoziție este dublă: fie *logică* prin contradicție, fie *reală*, adică fără contradicție.

^{*} *Anfangsgr. de Arithm.*, p. 59–62 (nota autorului). Abraham Gotthelf Kästner (1719–1800), poet și matematician german, profesor la Göttingen. A publicat: *Anfangsgründe der Arithmetik, Geometrie, ebenen und sphärischen Trigonometrie, und der Perspective* (1768); *Anfangsgründe der Analysis endlicher Größen*; *Anfangsgründe der Analysis des Unendlichen* (Principiile analizei mărimilor finite: *Principiile analizei înfinitului* (1760); *Anfangsgründe der Mechanik* (1766).

Prima opoziție, anume *cea logică*, este singura asupra căreia s-a orientat până acum atenția. Ea constă în a afirma și a nega ceva în același timp despre același lucru. Consecința acestei conexiuni logice este nimicul (*nihil negativum irrepraesentabile*), așa cum o enunță principiul contradicției. Un corp în mișcare este ceva, un corp care nu este în mișcare este, de asemenea, ceva (*cogitabile*); numai un corp care, sub același raport, ar fi totodată în mișcare și în repaos nu este nimic.

A doua opoziție, anume *cea reală*, constă în aceea că două predicate ale unui același subiect sunt opuse, dar nu prin principiul contradicției. Aici ceva anulează ceea ce a fost pus printr-un altul, dar consecința este *ceva (cogitabile)*. Forța motrice a unui corp care tinde spre un anumit punct și un efort similar al acestui corp pentru a se mișca în direcție opusă nu se contrazic, și sunt în același timp posibile ca predicate într-un același corp. Consecința este aici repaosul, care este *ceva (repraesentabile)*. Cu toate acestea, aceasta este o veritabilă opoziție; căci ceea ce, printr-o tendință, dacă ar fi, este pus, este suprimat prin cealaltă, și ambele tendințe sunt predicate adevărate ale unuia și același lucru, predicate care se raportează la el în același timp. Consecințe despre aceasta este de asemenea *nimic (Nichts)*, dar într-un alt sens decât în cazul contradicției (*nihil privativum, irrepraesentabile*). Vrem să numim de acum înainte acest nimic Zero = 0, semnificația acestuia fiind aceea a unei negații (*negatio*), lipsă, absență, cuvinte frecvent întrebuintate de filosofi, dar cu o determinare mai precisă, pe care o vom întâlni mai jos.

În incompatibilitatea *logică* nu se ia în considerare decât acea relație prin care predicatele unui lucru luate împreună și consecințele lor se suprimă reciproc prin contradicție. Care dintre cele două este veritabil afirmativ (*realitas*) și care este veritabil negativ (*negatio*), acestei chestiuni nu i se dă nicio atenție. De exemplu, confuzia dintre obscur și non-obscur este o contradicție în același subiect. Primul predicat este logic afirmativ, celălalt logic negativ, deși acela este o negație în sens metafizic. Incompatibilitatea *reală* se bazează la fel pe raportul a două predicate opuse ale unui același lucru, dar aceasta este de un cu totul alt fel decât opoziția logică. Ceea ce se afirmă printr-un predicat nu este negat printr-un altul; ceea ce este imposibil, căci ambele predicate *A* și *B* sunt afirmative; dar cum consecințele fiecăruia dintre ele luat în parte ar fi *a* și *b*, nici unul, nici altul nu pot coexista într-un subiect, astfel încât consecința este Zero. Să presupunem că cineva care ar avea față de un altul o datorie activă $A=100$ de florini; atunci aceasta este un temei pentru o tot atât de mare încasare. Dar presupunând că aceeași persoană are de asemenea o datorie pasivă $B=100$ de florini, și acesta este un temei de a plăti această sumă. Cele două datorii reunite formează un capital de zero; adică nu există bani nici de dat, nici de primit. Ne dăm seama ușor că acest zero este un nimic relativ, întrucât numai o anumită consecință anume nu este, ca în exemplul precedent când un anumit capital, și în cazul citit mai sus, o anumită mișcare, nu este; dimpotrivă, nu există absolut *Nimic* în suprimarea prin contradicție. În consecință,

nihil negativum nu se poate exprima prin zero = 0, căci aceasta nu conține nicio contradicție. Se poate gândi că o anumită mișcare nu este, dar că în același timp să fie și să nu fie, nu se poate gândi nicicum.

Matematicienii se folosesc de conceptul acestei opoziții reale la mărimile lor, și pentru a indica acestea, le marchează cu + și -. Cum o astfel de opoziție este reciprocă, se vede ușor că o mărime suprimă pe alta fie în întregime, fie numai în parte, fără ca, în acest caz, să deosebească pe acelea în fața cărora stă + de cele în fața cărora stă -. O navă pleacă din Portugalia spre Brazilia. Se marchează toate distanțele pe care le parcurge cu vântul de Est cu + și cele pe care le parcurge cu vântul de Vest cu -. Numerele ca atare trebuie să însemne mile. Astfel, ruta făcută spre Vest în șapte zile este de: $+12+7-3-5+8=19$ mile. Mărimile precedate de semnul - nu poartă acest indiciu decât ca un semn al opoziției, întrucât ele trebuie să fie luate în comun cu cele care sunt precedate de semnul +; dar dacă ele se află reunite cu cele care de asemenea sunt marcate cu semnul -, nu mai este loc de nicio opoziție, aceasta din urmă fiind un raport reciproc, care nu se poate întâlni între semnele + și -. Și cum substrația (*Substraktion*) poate să fie o reducere, care se produce atunci când sunt luate împreună mărimi opuse, este clar că semnul - nu poate să fie propriu-zis un semn de sustragere, cum se reprezintă de obicei, ci că + și - indică împreună numai o reducere. De aceea, $-4-5=-9$ nu este o substrație, ci o veritabilă augmentare și adăugare de mărimi de aceeași specie. Dar $+9-5=4$ înseamnă o reducere, întrucât semnele de opoziție indică faptul că o mărime absoarbe echivalentul alteia. La fel, semnul + considerat în sine nu semnifică nicio adăugare, ci numai că mărimea care îl precede trebuie să fie gândită sau reunită la o altă mărime precedată de semnul +. Dar dacă unirea acesteia din urmă la o mărime marcată cu semnul - nu se poate face decât prin intermediul opoziției, și atunci semnul +, la fel ca și semnul - anunță o substrație, anume că o mărime suprimă în alta o parte egală cu ea însăși, ca $-9+4=-5$. De aceea, în cazul $-9-4=13$, semnul - nu indică o substrație, ci, din contră, tot așa de bine o adăugare, ca semnul + în exemplul $+9+4=+13$. Căci, în genere, presupunând că semnele sunt aceleași, lucrurile desemnate trebuie subsumate pur și simplu; dar presupunând că semnele sunt diferite, ele nu pot să fie reunite decât de o opoziție, adică prin mijlocirea unei substrații. Astfel că aceste două semne nu servesc în știința mărimilor decât la distingerea celor care sunt opuse, adică: cele care sunt reunite se suprimă în întregime sau parțial: astfel mai întâi se recunoaște acest raport de opoziție, și, în al doilea rând, că el se poate cunoaște după ce au fost sustrate una din alta, urmând cazul în care rezultatul aparține ambelor mărimi. În felul acesta, în exemplu citat mai sus, s-ar fi obținut același rezultat, dacă s-ar fi desemnat prin - mersul cu vântul de Vest, și prin + mersul cu vântul de Est; dar rezultatul ar fi fost precedat de semnul -.

De aici ia naștere conceptul matematic de *mărimi negative*. O mărime este negativă în raport la o altă mărime, întrucât ea nu-i poate fi reunită altfel decât

printr-o opoziție, adică: întrucât una face să dispară în alta o mărime egală ei însăși. Acesta este, firește, un raport de opoziție, și mărimile care sunt opuse astfel una alteia se diminuează (*aufheben*) una față de alta de o valoare egală, astfel că nicio mărime nu poate să fie considerată în mod absolut ca negativă, ci trebuie spus că $+a$ și $-a$ a unui lucru este mărirea negativă a celuilalt; dar, cum în spirit totdeauna se poate adăuga ceva, matematicienii au convenit să numească *negative* mărimile precedate de semnul $-$, caz în care însă nu trebuie să se uite că această denumire nu indică o specie particulară de obiecte după natura lor intrinsecă, ci acest raport de opoziție cu alte obiecte determinate marcate cu semnul $+$, pentru a fi luate împreună într-o opoziție.

Pentru a prelua din acest concept ceea ce este obiect pentru filosofie, fără a examina în mod particular mărimile, remarcăm mai întâi că ea conține opoziția pe care noi am numit-o mai sus *reală*. Fie $+8$ capitalurile, -8 datoriile pasive, nu este aici contradictoriu în a spune că ambele aparțin uneia și aceleiași persoane. Totuși, una distruge o parte egală celei care a fost pusă de alta, și consecința este zero. Voi numi acum datoriile capitaluri negative. Prin aceasta nu voi înțelege însă că ele ar fi negații sau simple absențe de capital; căci în acest caz ar avea ca semn zero, iar acest capital și datoriile reunite ar da valoarea averii $8 + 0 = 8$, ceea ce este fals, ci că datoriile sunt rațiuni pozitive ale diminuării capitalurilor. Cum toată această denumire nu desemnează niciodată decât raportul anumitor lucruri între ele, fără de care acest concept ar înceta de îndată, ar fi absurd să ne imaginăm o specie particulară de obiecte, și să le numim negative; căci însăși expresia de mărimi negative a matematicienilor nu-i prea precisă. Obiecte negative ar semnifica în genere negații (*negationes*), care însă nu este chiar conceptul pe care vrem să-l stabilim. Este mai degrabă suficient că am explicat deja raporturile de opoziție care îl compun și care constau în opoziția reală. Totuși, pentru a face să se recunoască totodată în expresie că una dintre opoziții nu este contradictorie celeilalte și că dacă aceasta este ceva pozitiv, cealaltă nu-i o pură negație a aceleia, ci, cum vom vedea de îndată, este ceva afirmativ opus ei: vom spune astfel, urmând metoda matematicienilor, că decăderea este o renaștere negativă, căderea o ridicare negativă, iar reîntoarcerea, o îndepărtare negativă, cu aceasta relevând totodată din expresii că, de exemplu, decăderea nu diferă de ascensiune numai ca *non-a* de *a*, ci că ea este totodată pozitivă ca și ascensiunea, numai că, în legătură cu ea, conține înainte de toate principiul unei negări. Este așadar clar: întrucât totul revine aici la raportul de opoziție, eu pot să numesc moartea o naștere negativă, nașterea o moarte negativă; la fel și capitalurile sunt totodată datorii negative, iar acestea din urmă capitaluri negative. Este totuși preferabil să adăugăm numele *negativului* aceluia obiect spre care se îndreaptă cu precădere atenția, atunci când se vrea a indica opusul lui real. De exemplu, este într-un fel mai pertinent să numim datoriile capitaluri negative decât de a le numi, invers, datorii pozitive, cu toate că diferența nu rezidă într-un raport de opoziție ca atare, ci în relația pe care o are rezultatul acestui raport cu scopul văzut. Amintesc, în fine, că eu mă voi servi de la un timp la altul de expresia

după care un lucru este *negativul* unui altul. De exemplu, spunând că negativul creșterii este decăderea, nu vreau să fac să se înțeleagă prin aceasta o negație a celuiilalt, ci ceva ce se află cu celălalt într-o opoziție reală.

În această opoziție reală, propoziția următoare este de considerat ca o *regulă fundamentală*: incompatibilitatea reală nu are loc decât în măsura în care, fiind date două lucruri ca principii *pozitive*, unul distruge consecința celuiilalt. Să admitem că forța pozitivă ar fi un principiu (*Grund*) pozitiv: atunci un conflict real nu poate avea loc decât în măsura în care o altă forță motrice, fiind în raport cu ea, ele ajung să-și distrugă reciproc consecințele. Ceea ce urmează ar putea servi drept regulă universală: Determinările opuse unele altora trebuie *mai întâi* să fie întâlnite în același subiect. Căci presupunând că o determinare se află într-un lucru și o alta, nu importă care, în alt lucru, nu rezultă de aici nicio opoziție veritabilă*. În *al doilea* rând, este imposibil ca una dintre determinările opuse într-o opoziție reală să fie opoziția contradictorie a celeilalte: în acest caz, conflictul ar fi de ordine logică și, așa cum am arătat, imposibil. În *al treilea* rând, o determinare nu poate să nege decât ceea ce a fost pus de cealaltă determinare; altfel nu ar exista nicio opoziție. În *al patrulea* rând, ele nu pot, întrucât sunt opuse reciproc, să fie negative ambele, căci atunci niciuna nu ar pune nimic care să fie suprimat de cealaltă. Ca urmare, în orice opoziție reală predicatele trebuie să fie ambele pozitive, dar în așa fel încât, în legătură, consecințele se suprimă reciproc în același subiect. Astfel, considerate în ele însele sunt ambele pozitive pentru lucruri, dintre care unul este considerat ca negativul celuiilalt, numai că reuniunea lor într-un același subiect are drept consecință zero. Mersul unei nave către Vest este o mișcare tot atât de pozitivă ca și mersul spre Est; numai că, dacă avem de a face cu aceeași navă, distanțele parcurse se disting reciproc, total sau parțial.

Prin acestea nu am vrut să spun că aceste lucruri, realmente opuse între ele, nu închid în rest în sine multe negații. O corabie, care se mișcă spre Vest nu se mișcă spre Est sau spre Sud etc..., ea nu este în toate locurile în același timp. Iată atâtea negații care se lipesc de mișcarea lor. Dar prin toate aceste negații, numai aceea care subzistă pozitiv, nu numai în mișcarea spre Est, ci și în mișcarea spre Vest, constituie opoziția reală a cărei consecință este *zero*.

Toate acestea se pot clarifica prin semne universale în felul următor. Toate negațiile veritabile, care sunt deci posibile (căci negația a ceea ce totodată este pusă în subiect, este imposibilă), pot să fie exprimate prin $zero = 0$ și afirmarea prin orice semn pozitiv; legătura însă în același subiect prin + sau -. Se recunoaște aici că expresiile $A + 0 = A$, $A - 0 = A$, $0 + 0 = 0^*$ nu constituie opoziții, și că *în nimic*

* Despre o opoziție *potențială* vom trata în cele ce urmează.

* Aici s-ar putea gândi că $0 - A$ este încă un caz care a fost omis. Acest caz este însă imposibil în sens filosofic; căci ceva pozitiv nu poate niciodată să fie preluat din nimic. Dacă în matematică această expresie este exactă în aplicare, urmează de aici că zero nu modifică cu nimic nici creșterea, nici diminuarea prin alte mărimi; $A + 0 - A$ echivalează totdeauna cu $A - A$, și aici zero este cu totul inutil. Ideea care a decurs de aici este aceea că dacă mărimi negative ar fi mai puțin decât *nimic*, totul ar fi van și absurd.

una dintre ele nu a suprimat ceea ce a fost pus. La fel, $A + A$ nu este o abrogare (*Aufheben*), și rămâne astfel numai cazul următor: $A - A = 0$, adică, faptul că lucrurile, dintre care unul este negativul celuilalt, amândouă sunt A , și astfel veritabil pozitive, dar astfel încât unul suprimă (*aufhebt*) ceea ce a fost pus prin celălalt, ceea ce aici este indicat prin semnul $-$.

A doua regulă, care este propriu-zis inversa celei dintâi, sună astfel: pretutindeni unde există un principiu pozitiv și unde consecința este zero, există o opoziție reală, adică acest principiu este legat cu un alt principiu pozitiv, care este negativul celui dintâi. Dacă, în largul mării, o corabie realmente pusă în mișcare prin vântul de Est nu ajunge să se deplaseze proporțional cel puțin cu forța vântului, atunci trebuie că un curent al mării o împiedică; ceea ce se poate exprima în general și astfel: anularea (*Aufhebung*) consecinței unui principiu pozitiv reclamă totdeauna un principiu pozitiv. Fie un principiu oarecare cu o consecvență b , atunci consecința nu poate fi zero decât în măsura în care există un principiu al lui $-b$, adică ceva veritabil pozitiv, care este opus primului: $b - b = 0$. Dacă succesiunea unei persoane conține un capital de 10.000 de taleri, totalitatea moștenirii nu poate egala pur și simplu 6000 de taleri, decât cu condiția ca $(10.000 - 4.000 = 6.000)$ 4000 de taleri îi fuseseră prelevați la sfârșitul rambursărilor sau al altor cheltuieli. Ceea ce urmează va contribui suficient la explicarea acestor legi.

La această secțiune, în manieră de concluzie, fac aici și câteva remarci. Voi numi *privația* (*privatio*) negația, în măsura în care ea este consecința unei opoziții reale; orice negație însă, întrucât nu rezultă din acest fel de incompatibilitate, trebuie să fie numită aici *lipsă* (*defectus, absentia*). Cea din urmă nu reclamă niciun principiu pozitiv, ci numai lipsa acestuia; cel dintâi însă are un veritabil principiu al poziției și un principiu egal care i se opune. Repaosul este într-un corp fie o simplă lipsă, adică o negație a mișcării întrucât nu e prezentă nicio forță motrice; fie o privație, pentru că nu există o forță motrice, dar mișcarea consecinței este distrusă printr-o forță opusă.

A DOUA SECȚIUNE

ÎN CARE S-AU INTRODUS EXEMPLE DIN FILOSOFIE PRIN CARE SURVINE CONCEPTUL DE MĂRIMI NEGATIVE

1. Orice corp se opune, prin impenetrabilitate, forței motrice a unui altul în spațiul pe care el îl ocupă. Dar cum, cu toată forța motrice a celuilalt, el este totodată un principiu al repaosului său, urmează că impenetrabilitatea presupune în părțile corpului o forță motrice veritabilă care le permite să ocupe împreună un spațiu, și această forță nu este mai mică decât aceea care presează un alt corp să se miște în acest spațiu.

Imaginați-vă două arcuri care tind unul către celălalt. Fără îndoială, ele se mențin în repaos prin aceleași forțe egale. Introduceți între ele un resort de o

aceeași elasticitate; el va da, prin efortul său, același efect și, urmând regula egalității acțiunii și reacțiunii, va menține cele două resorturi în repaos. Dacă, dinpotrivă, în locul acestui resort introduceți orice alt corp solid, veți obține același efect, impenetrabilitatea lui menținând în repaos cele două resorturi imaginate mai înainte. Cauza impenetrabilității este astfel o adevărată forță, căci acțiunea ei echivalează cu cea a unei forțe adevărate. Așadar, dacă numim *atracție* o cauză, oricare ar fi, în virtutea căreia un corp presează pe altul să preseze asupra spațiului pe care-l ocupă sau să se miște spre el (dar aici e suficient ca această atracție să fie concepută), atunci impenetrabilitatea este o *atracție negativă*. S-a arătat prin aceasta că ea este o cauză la fel de pozitivă ca oricare altă forță motrice în natură, și cum atracția negativă este în fond o veritabilă repulsie, forțele elementelor, în virtutea cărora ele ocupă un spațiu, dar în așa fel încât ele însele îl delimitează prin conflictul celor două forțe opuse între ele, atunci dau loc la numeroase explicații, în care cred că s-ar fi ajuns la o cunoaștere clară și certă, pe care o voi explica într-un alt tratat.

2. Vrem acum să luăm un exemplu din psihologie. Este vorba de a ști dacă neplăcerea este numai o lipsă de plăcere sau un temei al privării de aceasta, care ar fi ceva pozitiv în sine, și nu numai obiectul contradictoriu al plăcerii, dar care i-ar fi opus în mod real, și dacă, în consecință, putem să numim neplăcerea o *plăcere negativă*. Sentimentul interior ne spune îndată că neplăcerea este mai mult decât o simplă negare. Căci oricare ar putea să fie natura acestei plăceri, lipsește de aici o anumită plăcere posibilă, întrucât noi suntem o ființă limitată. Cel care ia un medicament care are gustul de apă pură are poate plăcerea de a spera la o însănătoșire, dar în gust nu simte nicio plăcere; această lipsă nu este încă neplăcere. Dacă îi dați un medicament cu pelin, atunci încearcă o senzație pozitivă. Nu mai avem de-a face aici cu o pură lipsă de plăcere, ci cu ceva care este o cauză veritabilă a sentimentului pe care-l numim neplăcere.

Din clarificările precedente se poate, în orice caz, dovedi numai că neplăcerea nu este numai o lipsă, ci un sentiment pozitiv; faptul că ea este atât ceva pozitiv, cât și ceva real opus plăcerii, reiese cel mai clar după următorul exemplu: unei mame spartane i se aduce vestea că fiul ei s-a luptat eroic pentru patria sa. Sentimentul agreabil de plăcere îi stăpânește sufletul. Dar se adaugă la această veste faptul că el și-a aflat o moarte glorioasă. Aceasta diminuează considerabil prima plăcere, o coboară la un nivel mai neînsemnat. Notați gradul plăcerii rezultat din primul motiv cu $4a$ și că neplăcerea este numai o negație = 0; cele două reunite exprimă valoarea satisfacției: $4a + 0 = 4a$, și astfel anunțul morții nu a diminuat cu nimic plăcerea, ceea ce este fals. Să admitem că plăcerea încercată la relatarea bravurii = $4a$, și că ceea ce rămâne după cauza a doua ar antrena neplăcerea, = $3a$; atunci neplăcerea = a , și este negativul plăcerii, adică $-a$; plăcerea definitivă e deci: $4a - a = 3a$.

Estimarea valorii totale a întregii plăceri într-o stare mixtă ar fi absurdă, dacă neplăcerea ar fi o simplă negare și egalată cu zero. O persoană devine proprietarul

unui domeniu care îi aduce anual 2000 de taleri. Fie 2.000 gradul plăcerii ocazionate de această încasare. Dar tot ceea ce proprietarul trebuie să retragă de aici, și fără să se bucure de aceasta, este un motiv de neplăcere; să considerăm că el cheltuie în fiecare an: 200 de taleri rentă funciară, 100 de taleri plătiți pentru îngrijire; 150 de taleri reparații. Dacă neplăcerea este o simplă negare = 0, atunci toltul este socotit, plăcerea pe care el o are la cumpărare ar fi de $2000 + 0 + 0 + 0 = 2000$, tot așa de mare ca atunci când el putea să se bucure de produsul integral. Este acum evident că el nu mai poate să se bucure de aceste venituri decât dacă după acoperirea acestor datorii îi rămâne și lui ceva, și atunci gradul de satisfacție este egal cu $2000 - 200 - 100 - 150 = 1550$. Ca urmare neplăcerea nu este numai o lipsă a plăcerii, ci și un motiv pozitiv al suprimării, totale sau parțiale, plăcere care decurge dintr-un alt principiu, pe care eu îl numesc o *plăcere negativă*. Lipsa plăcerii, ca și aceea a neplăcerii, în măsura în care derivă din absența principiilor se numește *echilibru (indifferentia)*. Lipsa plăcerii, ca și a neplăcerii, în măsura în care decurge, ca o consecință a principiilor egale, din opoziția reală a principiilor egale se numește *echilibru (aequilibrium)*: zero-ul se produce în cele două cazuri, dar primul caz este pur și simplu o negație, iar al doilea o privație. Dispoziția spiritului în care rămâne ceva din opoziția a două senzații, plăcerea și neplăcerea de inegală forță, este *excedentul plăcerii sau al neplăcerii (suprapondium voluptatis vel taedii)*. După asemenea concepte, dl *Maupertius** a căutat, în *Eseul* său de filosofie morală, să aprecieze suma fericirii vieții umane; dar această problemă nu este solubilă pentru om, deoarece în sumă pot să fie aduse numai senzații omogene, căci în stările complicate ale vieții, sentimentul pare să oscileze foarte mult, după diversitatea emoțiilor. Calculul a dat acestui savant un rezultat negativ, la care eu nu-mi pot da asentimentul.

Din aceste rațiuni, aversiunea se poate numi o *dorință negativă, ura o iubire negativă, urâtenia* o frumusețe negativă, *blamul*, un *elogiu negativ* etc... S-ar putea gândi aici, poate, că aceasta este numai o harababură (*Krämerei*) de cuvinte. Vor gândi astfel, poate, numai aceia care nu știu ce avantaj e implicat aici, când expresiile indică în același timp raportul cu concepte deja cunoscute, dintre care cele mai multe pot să fie studiate ușor de fiecare în matematică. Este manifestă aici eroarea în care această neglijență a aruncat atâția filosofi. Se constată că cel mai adesea ei tratează relele ca simple negări, deși rezultă evident din explicațiile noastre că există rele prin lipsă (*mala defectus*) și rele prin privație (*mala privationis*). Cele dintâi sunt negări cărora niciun principiu nu le fundează o poziție opusă; cele din urmă presupun rațiuni pozitive de a suprima acel bine căruia un alt principiu îi este real și constituie un *bine negativ*. Acesta din urmă este un rău mult mai mare decât cel dintâi. A nu da este un rău în raport cu ceea ce este cel mai necesar, dar a

* Pierre Van Musschenbroek (1692–1761), fizician olandez, profesor la Univ. din Leyda, a descoperit fenomenul comoției (zguduiri) electrice, cunoscut sub numele de „experiența de la Leyda”. Kant se referă la el în scrierea *De igne* (1755) (nota trad.).

lua, a extorca, a fura este în raport la el un rău și mai mare, și *a lua* este un *dat negativ*. S-ar putea indica o asemănare în raporturile logice. *Erorile* sunt *adevăruri negative* (pe care nu le confundăm cu adevărul propozițiilor negative), o *respingere* este o *dovadă negativă*; dar îmi e teamă că am întârziat prea mult pe acest moment. Intenția mea este numai să unim aceste concepte, uzul le va clarifica utilitatea, și despre aceasta voi da câteva perspective în cea de-a treia secțiune.

3. Conceptele ce țin de opoziția reală își au aplicarea utilă în filosofia practică. *Demeritul* (*demeritum*) nu este numai o negare, ci o *virtute negativă* (*meritum negativum*). Demeritul poate avea loc numai întrucât într-o ființă există o lege interioară (fie numai conștiința morală [*Gewissen*], fie conștiința unei legi pozitive), pe care o înfrânează. Această lege interioară este un principiu pozitiv al unei acțiuni bune, și de aceea consecința nu poate să fie zero, pentru că aceea care ar rezulta numai din lege este suprimată. Este astfel aici o privație, o opoziție reală, și nu o simplă lipsă. Să nu ne închipuim că aceasta nu privește decât *erorile de acțiune* (*demerita commissionis*), și nu-i valabilă în același timp pentru *erorile de omisiune* (*demerita omissionis*). Un animal lipsit de rațiune nu practică nicio virtute; dar această omisiune nu constituie un demerit (*demeritum*), căci nu există nici o acțiune împotriva unei legi interioare. Animalul nu a fost împins la o acțiune bună printr-un sentiment moral interior, și prin aceasta zero, sau omisiunea nu a fost determinată ca o consecință a unei opoziții la legea morală sau a acțiunii unui contraechilibru. Aici nu-i vorba de o privație, ci de o negare prin lipsa unei rațiuni pozitive. Imaginați-vă, dimpotrivă, un om care nu ajută pe acela căruia îi constată deznădejdea și pe care ar putea ușor să-l ajute. Ca și în inima oricărui om, și aici este prezentă o lege pozitivă a iubirii aproapelui. Această lege trebuie reprimată, ceea ce presupune o acțiune interioară reală angajată de mobile care fac posibile omisiunea. Acest zero este consecința unei opoziții reale. Anumiți oameni încearcă mai întâi amărăciunea reală de a nu face binele spre care tind în mod natural; obișnuința înlesnește totul, și această acțiune trece aproape neobservată. Ca urmare, păcatele de acțiune nu diferă *moralmente* de cele de omisiune, dar se deosebesc numai după mărime. Fizic, altfel spus, după consecințele exterioare ele sunt însă o specie diferită. Acela care nu primește nimic, suferă de răul unei lipse, iar cel care e furat de răul unei privațiuni. Dar în ceea ce privește starea morală a aceluia care păcătuiește prin omisiune, pentru păcatul acțiunii îi este necesar un grad mai elevat de acțiune: așa cum echilibrul pârghiei necesită o veritabilă forță pentru a menține povara în repaos, și numai o minimă creștere în greutate pentru a-l menține în mișcare pe cealaltă latură. La fel și cel care nu-și plătește datoriile, poate, în anumite circumstanțe, să ruineze pe altul; și cel care nu-și plătește datoriile va înșela într-o zi pentru a se îmbogăți. Iubirea și ne-iubirea se opun una alteia în mod contradictoriu. *Ne-iubirea* (*Nicht-Liebe*) este o veritabilă negație, dar numai când există conștiința unei obligații de a iubi, această negare este privație, care nu-i posibilă decât printr-o opoziție reală. Și într-un astfel de caz, nu există decât o

diferență de grad între *a nu iubi* și *a urî*. Toate omisiunile, care sunt lipsuri ale unui mai mare grad de perfecțiune morală, dar nu păcătuirii prin omisiune, nu sunt decât pure negații ale unei anumite virtuți și nu sunt privații sau demerite (*Untugend*). De acest fel sunt lipsurile sfinților și cele ale sufletelor nobile. Lipsește un mai mare grad de perfecțiune, și lipsa nu vrea să exprime o manifestare de opoziție.

S-ar putea extinde încă mult aplicația conceptelor menționate la obiecte ale filosofiei practice. *Interdicțiile* sunt *porunci negative*, pedepsele sunt *recompense negative* etc... Aș fi satisfăcut de proiectul meu, dacă utilitatea acestui gând (*Gedanke*) ar fi în genere înțeleasă. Recunosc pe deplin că cititorii luminați vor lărgi explicațiile de până aici, așa cum și este necesar. Dar, să fiu scuzat, mă gândesc însă că există încă o specie neinstruită de evaluatori (*Beurteiler*) care, obișnuiți toată viața lor cu o singură carte, nu înțeleg nimic din ceea ce este conținut aici, și tocmai în vederea acestora, dezvoltările cele mai largi nu sunt nicicum de prisos.

(*Va urma*)

Traducere de Alexandru Boboc